

Тетяна Гончарук

ПЕРСОНАЛІСТСЬКА ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ РІЗНОВИДИ

Філософія XX ст. характеризувалася широким спектром проблем і підходів, нагальними проблемами життя і, особливо, проблемою людини. На думку багатьох вчених, можна виділити три ідеї, які мали вплив на філософську думку XX ст.

Людина – це істота, яка володіє даром створювати символи. Тільки людина будує між собою і природою символічне середовище.

Людина, яка є самостійною істотою від природи, набула можливості саморозвитку, перевтілення.

Спонтанність людської природи, здатність людини змінювати людське буття ніби знову відтворює саму людину не тільки духовно і екзистенціально, а й як біологічний вид [1:118].

Філософія XX ст. характеризувалася наявністю великої кількості різноманітних напрямків та шкіл із своїми особливими ідеями, підходами.

Одним із найважливіших таких напрямів XX ст. був персоналізм, який визначає особистість та її духовні цінності вищим смыслом земної цивілізації. Основними представниками персоналізму були: Б.Боун (1847-1910), Р.Флюеллінг (1871-1960), З.Брайтмен (1884-1954), М.Калкінс (1863-1930) у США; Х.Керр (1857-1931) – в Англії; В.Штерн (1871-1938) – у Німеччині;

Е.Муньє (1905-1950), Ж.Лакруа (1900-1986) – у Франції; М.Бердяєв (1874-1948), Л.Шестов (1866-1938) – в Росії; О.Кульчицький (1895-1980) – в Україні.

Хоча представники персоналізму зустрічалися і в США, Англії, Німеччині, Франції, Росії, Україні, все ж таки прийнято говорити, що в персоналізмі є дві провідні тенденції: американська; французька.

Перший напрям характеризується як найбільш абстрактне академічне вчення. Виникнення персоналізму в США пов'язане з діяльністю Бордена Боуна, який видав в 1887р. книжку „Філософія теїзму”. У ній він висунув думку про особистий характер світової основи. З 1890р. у філософських журналах з'являються статті Джорджа Хауїсона, в яких він персоналістичні висновки робить на основі критики матеріалізму і позитивізму Спенсера. У 1897 та 1901рр. на основі цього він видає праці „Розуміння бога” і „Межі еволюції”. На початку XX ст. на бік персоналістів переходять Мері Калкінс та Уільям Шокінг, а пізніше Ралф Флюеллінг, який в 1920р. заснував журнал „Персоналіст”, і Едгар Брайтмен. У результаті їх діяльності персоналізм стає однією із провідних течій філософії США.

„Особистість” в американському персоналізмі трактується як неповторна, унікальна суб'єктивність, спрямована на творення суспільного світу. На думку Б.Боуна, „закон, якому відповідає душа, такий: все, що потребує душа для задоволення своїх суб'єктивних інтересів і тенденцій, може бути допущений в якості реального, якщо немає позитивного заперечення” [2: 249]. Таким чином, Б.Боун приходять до таких висновків: 1.Всесвіт раціональний; 2.Всесвіт справедливий; 3.Всесвіт божественний.

Ці думки Б.Боуна далі продовжив його учень Б.Брайтмен. За ним персоналіст не може погодитися із підпорядкуванням особистості космічному порядку. Конкретною реальністю у нього виступає „Я”, особистість. Через те, що персоналізм пояснює категорії через особистість. „Особистість” трактується тут як неповторна, унікальна суб'єктивність, спрямована на творення суспільного світу. Історія людства уявляється як однобічний розвиток особистісного начала. У результаті цього людина досягає найвищого блаженства в єднанні з Богом. „Персону” він розглядає як особливий „світ у собі”, замкнений для інших створених особистостей і відкритий лише для всевідаючого творця. За своєю природою „персона” ніколи не буває об'єктом, через те, що повне її занурення в світ речей означало б для неї втрату духовної унікальності. Таким чином, „персона” у американському персоналізмі виступає як складна духовна система людини, внутрішній динамічний світ її особистої свідомості, апіорний щодо предметного світу.

Американські персоналісти були переконані, що існують лише особистості і те, що вони створюють, через це будь-яка реальність, є особистісною.

Загальні риси американського персоналізму з рисами персоналістської метафізики виразила М.Калкінс у своїй книзі „Сучасна американська філософія” (1930). Основні положення у ній такі:

1. Світ має особливі духовні реальності.
2. Духовні реальності мають особистий характер.
3. Світ не тільки складається із духовних реальностей але „наскрізь духовний за своїм характером, так що все реальне в кінцевому рахунку духовне, а тому, особисте по всій природі” [2: 203].
4. Світ є завершеним „Я”.

Таким чином, всі ці положення М.Калкінс ґрунтує на таких двох твердженнях. Перше з них зводиться до того, що все, що я знаю - це стан моєї свідомості, мій „досвід”. Друге полягає в тому, що особистість усвідомлює себе тільки як істоту, яка чимось обмежена. Це обмеження знаходиться всередині особистості.

На думку А.С.Богомолова, ці твердження М.Калкінс мають недоліки. Помилковість першого полягає в тому, що, так як пізнання не замикає людину в колі його свідомості, а пов'язує його із об'єктивним світом; друге не тільки суперечить першому, а і не дає основи для того, щоб побачити в людській особистості доведення на користь „надособистості” [3: 126].

Специфічною рисою персоналізму є прагнення об'єднати протилежні типи філософського мислення - сциєнтистського та екзистенціально-антропологічного. Традиційна проблема релігійної філософії - обґрунтування союзу релігії та науки - виступає в американському персоналізмі у формі поєднання сциєнтизму та антисциєнтизму. Наука тут стверджує раціональність світу та всезагальність законів природи. Наукове знання здобувається і реалізується в світі речей. Намагаючись примирити науку і релігію, персоналізм відроджує антропоморфічну концепцію світу.

До речі, в рамках самого персоналізму думки відносно того, як формуються погляди, розходяться. Так, Р.Флюеллінг ставить на місце концепції філософії як „синтезу” науки та релігії під егідою релігійних інтуїцій концепцію „трьох вікон” людського знання - науки, релігії та

філософії, кожна із яких засновується на своїх власних постулатах. Наука приймає епістемологічний постулат про раціональність світу і метафізичний постулат універсальних законів природи. Філософія починає із твердження про пізнання світу. На відміну від науки, вона визнає існування суб'єкта як відповідне явище, вона змушена прийняти один із альтернативних тверджень: або розум визначає світ, або зовнішній світ зафіксовується на "чистому папері" розуму. Третім вікном за Р.Флюеллінгом, поряд із наукою та філософією є релігія. Людина повинна або її визнати, або її відкинути.

Роблячи висновок розгляду наукової, філософської та релігійної основи поглядів на світ, Р.Флюеллінг бачить в них три "абсолюти", без яких особистість не може рухатися вперед. Цим самим вчений визнав розпад світобачення, який виключає гармонійний синтез релігії, філософії та науки. Лише введення "прагматичного" критерію дозволяє йому пов'язати філософію із релігійними уявленнями про пріоритети особистісного у філософській картині світу. Відчуваючи нестійкість своєї позиції, він неправомірно збільшує поняття релігії, включає в нього любов, чесність, поаяльність, соціальну відповідальність, повагу до прав людей [3: 130-131].

По-іншому розглядає світ Е.Хокінг. Він стверджує, що джерелами знання про бога є досвід і традиція, соціальний досвід і природа - зовсім недостатні. Вони - тільки досвід, а не саме джерело. Між людиною, яка апелює тільки до них, і богом існує відчуження. Воно виникає в силу того, що людина намагається уявити бога у вигляді "об'єкту", чогось нового, порівняно з ним самим. Бог з цієї точки зору може опинитися не тільки співтоваришем людини, але і її страшним ворогом. Але такий лише початковий досвід про Бога. Справжній релігійний досвід, має структуру "я - ти", а не "я - він". Цим самим Е.Хокінг випередив екзистенціалізм М.Бубера і Г.Марселя.

Таким чином, філософія персоналізму намагається вирішити соціальну проблему, проблему людини та історії. Звернення до особистості, перетворення її в центральну категорію, свідчить про це. Проблема особистості виникає в персоналізмі не випадково і не сама по собі. Її народжує усвідомлення глибоких конфліктів сучасного суспільства.

У цілому, розглядаючи американський персоналізм, слід виділити такі його особливості:

1. В центрі філософських інтересів лежить релігійно-етична проблема.
2. Основна увага приділяється питанням свободи та морального виховання.

Моральне самовдосконалення громадянина веде до суспільства гармонії особистостей - це основна ідея американського персоналізму.

Інша тенденція - французький персоналізм - характеризується як соціально-активна філософська доктрина, яка використовує феноменологічно-екзистенціальні традиції в дослідженні специфіки людського буття. Прихильники цієї концепції намагалися переосмислити проблему людини через призму новітніх досягнень сучасної науки та соціальної практики.

Персоналізм у Франції став відповіддю лівої католицької інтелігенції, яка висунула свій ідеал побудови "гуманної" цивілізації, в період світової економічної кризи 1929-1932рр. Французькі персоналісти у 1932р. почали випускати свій журнал "Esprit", на сторінках якого обговорювались теми "революції", "перебудови цивілізації", "боротьби за нове майбутнє". Один із засновників журналу Е.Муньє і його соратники бачили в персоналізмі насамперед віру, побудовану на основі християнських традицій і відновлену шляхом асиміляції філософських антропологічних концепцій, насамперед феноменології, "філософії життя", екзистенціалізму.

Центральним поняттям французького персоналізму була особистість. У зв'язку з цим Е.Муньє писав: "Особистість не є об'єктом, який оперує, вона - центр переорієнтації об'єктивного всесвіту" [4: 17]. У поняття особистість як суб'єкта переорієнтації дійсності персоналісти вкладають насамперед той зміст, що людина у своїй діяльності не просто відтворює зовнішній (природний та соціальний) світ, а створює своє коріння в надрах людської особистості. Саме ця реальність, яка створюється в суб'єктивності людини і в момент створення суб'єкту не є для нього "данністю", а є самим суб'єктом, і повинна, на думку персоналістів, бути предметом філософського осмислення. Іншими словами, предмет персоналістської філософії - це людина як суб'єкт самотворення особливої, специфічної реальності - внутрішнього світу.

Людське існування визначається в персоналізмі як вихід за межі буття; суб'єктом цього руху є людина, в якій поєднується природа та історія. У той же час історичність людини повинна завершити природу в існуванні, тобто в тому, що виникає за межами природи. Саме це є для персоналістів предметом філософського вивчення. Проблема історичного руху людини, в суб'єктивності якої відроджується природа і створюється специфічне людське середовище - культура, персоналісти визначають як проблему трансценденції.

Свідомість людини трактується в персоналізмі досить широко, це в кінцевому висновку „світ людини", її „внутрішній світ", який включає в себе розум і дух. Область духу є та сфера

свідомості, в якій відбувається перетворення об'єктивного в суб'єктивне. Саме тут об'єктивне відображається в суб'єктивному, тобто має місце історичне перетворення реальності [5: 34].

Область духу визначається в персоналізмі як та частина свідомості, де усвідомлюється людське існування з позицій добра і зла, правди і брехні, і т.д., дух в той же час є самосвідомістю людини. Дух в персоналізмі – це особлива сфера людського досвіду. За його допомогою французькі персоналісти прагнуть перейти від „абстрактної історії”, яка включає тільки твори людей, до історії „конкретної”, тобто до „подій”, до історії цілей та засобів, до історії незалежних один від одного людських прагнень.

Таким чином, у французькому персоналізмі мова йде не про саму історичну дійсність, а лише про ту внутрішню роботу, яка передуює будь-якому свідомому людському вчинку. Через це людська історія розуміється як „стиль життя”, який виробляє кожна окрема людина. І хоча персоналісти стверджують, що таким чином, розуміється історія пов'язана з „єдиним простором цивілізації”, утворюючи „конкретну” історію, все ж визначним моментом людської історії у французькому персоналізмі залишається „прийняття особистісної позиції”, внутрішня духовна робота [5: 35].

Для персоналістів духовний світ особистості інтенціональний за своєю структурою, але особливою рисою цієї інтенціональності є її відкритість не в бік реального світу, а в бік трансцендентного. У відповідності з цим Е. Муньє стверджував, що матерія – це пасивність, інерція, дух, навпаки – рух, життя. Але для визначення особистості, рахує вчений, недостатньо твердження: особистість є дух; поняття особистості включає в себе „невидимий центр, з яким пов'язано все”. Трансценденція носить в персоналізмі релігійний зміст. Вона являється відкритістю внутрішнього світу людини в бік священного і виступає основою життєдіяльності людини.

За допомогою поняття трансценденції персоналісти прагнуть реалізувати намічені ними завдання по вивченню особистісного буття. Насамперед в галузі трансцендентного персоналісти знаходять той „вищий принцип”, „фінальний коректив”, у співвідношенні з яким конституціюється особистісне буття.

Визначаючи трансценденцію як свободу, а останню як „безперервне кипіння особистісного буття”, „постійне проектування” [4: 85-86], персоналісти одночасно підкреслюють, що трансценденція тобто свобода, не є „рухом безцільного буття”.

Трансценденція трактується персоналістами як особлива сфера людської свідомості, яка, на відміну від розуму, не має ніякої основи в минулому і цілком належить майбутньому. Через це і „теперішнє” особистісного буття розуміється в персоналізмі не як результат і наслідок минулого, а як „результат” майбутнього, а майбутнє – як „безпосередня свідомість”.

Французькі персоналісти вважають, що для особистості характерні три основні риси в їх діалектичній взаємодії:

Екстеріоризація – самоздійснення, самовтілення людини в зовнішньому світі.

Інтеріоризація – внутрішня зосередженість індивіда, його духовний світ, зверненість до початкових, глибинних шарів власного „Я”.

Трансценденція – внутрішній принцип особистісного буття, який поширюється і на діяльність людини щодо освоєння та осмислення зовнішнього світу, і на внутрішнє життя особистості – це осягнення вищих божественних цінностей – Істини, Краси, Добра [1: 142].

Однією із головних розумінь особистості французьким персоналізмом є думка про „прилучене” („приєднане”) існування, тобто активний діалог християн із сучасністю, залучення віруючих людей до суспільних рухів, де релігійне світорозуміння має бути конструктивним фактором перетворення світу на гуманістичних засадах.

Особливу увагу персоналісти приділяють проблемі особистісного спілкування. Суспільству як сукупності форм спільної діяльності, що склалися історично, вони протиставляють суспільство особистостей, у якому відбувається об'єднання людей „по той бік слів та систем”.

Підсумовуючи сказане, підкреслимо деякі особливості персоналістської філософії: персоналістська філософія – це цілісний ідейний рух, сконцентрований навколо проблеми людини, що сформувався на історичному ґрунті соціальних криз ХХ ст., персоналістська філософія спробувала відшукати теоретико-методичні шляхи до комплексного вивчення людини.

Література

1. Філософія: Навчальний посібник / За ред. І.Ф.Надольного.- К., 1997.
2. Богомолов А.С. Английская буржуазная философия XX века.-М., 1973.
3. Богомолов А.С. Буржуазная философия США XX века.- М., 1973.
4. Муньє Е. Персонализм.- М., 1992.
5. Вдовина И.С. Эстетика французского персонализма: (Критич. очерк).- М., 1981.